

ОБРАЗ ГЛАФИРИ ПСЬОЛ У ТВОРАХ ЛІТЕРАТУРНОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

THE IMAGE OF GLAFIRA PSIOL IN THE WORKS OF LITERARY SHEVCHENKO STUDIES

Поліщук В.Т.,
orcid.org/0000-0002-9090-8324
 доктор філологічних наук, професор,
 завідувач кафедри української літератури та компаративістики
 Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Стаття є частиною системного дослідницького проекту «Інтимно-любовні дискурси в українській літературній шевченкіані», така проблематика досі ще не ставала предметом студіювання саме в різножанрових творах про Тараса Шевченка. У низці шевченкознавчих праць констатовано, що вказана тема протягом понад століття «приносилася в жертву» задля ширшого показу соціального буття українського генія, а це своєю чергою призводило до певного збіднення і спрощення його образу взагалі, а в життєписних творах зокрема. У розвідці відзначено особливості взаємин Шевченка з жінками в період його перебування в Яготині 1843–1844 років, де він мав стосунки з Варварою Рєпніною Ганною Закревською, сестрами Псьол. Відзначено особливе становище Глафіри Псьол як вихованки Варвари Рєпніної у взаєминах із Тарасом Шевченком, а також вказано на відносну обмеженість документально-спогадових матеріалів про Глафіру і на те, що тільки окремі письменники-біографи, які писали твори про Шевченка, вдалися до інтерпретації стосунків українського поета-художника з молодшою Псьолівною. Джерельна база аналізованої історії теж достатньо детально розглянута (праці П.Зайцева, П.Жура та ін.). Зауважено на особливій значенності автобіографічної повісті В.Рєпніної та її листів, котрі стали фактично відправною точкою для дослідників-шевченкознавців і письменників-біографів пізніших часів у їхніх спробах оцінок чи творчих інтерпретацій взаємин Шевченка і Глафіри Псьол. У студії наголошено на значній ролі художніх домислів і вимислів при відтворенні вказаної історії в повістях і романах. Детальніше проаналізовано художнє втілення історії взаємин Шевченка та Глафіри Псьол у драмі Ю. Щербака «Стіна», повісті В. Дарди «Його кохана», романах О. Іваненко «Тарасові шляхи», З. Легкого «Тарасові страсті», А. Цвід «І темні ночі... І ласки дівочі», Б. Сушинського «Тарас Шевченко: геній в самотності». У дослідженні вміщено інформацію про структурні риси художньо-біографічних текстів – родо-жанрові, хронотопні, явища документальності.

Ключові слова: Глафіра Псьол, Тарас Шевченко, шевченкіана, інтимно-любовний дискурс, домисел, вимисел.

The article is part of a systematic research project "Intimate and love discourses in the Ukrainian literary Shevchenko studies"; these issues have not yet been the subject of study of works about Taras Shevchenko in various genres. A number of Shevchenko studies works state that this topic has been "sacrificed" for more than a century to show the social life of the Ukrainian genius, and this in turn led to a certain impoverishment and simplification of his image in general, and in biographical works in particular. The study notes the peculiarities of Shevchenko's relations with women during his stay in Yahotyn in 1843-1844, where he had relations with Varvara Reprina, Anna Zakrevska, the Psiol sisters. Glafira Psiol's special position as a pupil of Varvara Reprina in her relationship with Taras Shevchenko is noted, as well as the relative limitations of documentary memoirs about Glafira. The fact that only some biographers who wrote works about Shevchenko, interpreted the relations of the Ukrainian poet and artist with the younger Psiol, is pointed out. The source base of the analyzed history is also considered in sufficient detail (works of P. Zaitsev, P. Zhur, etc.). The special significance of V. Reprina's autobiographical story and her letters, which actually became a starting point for researchers on Shevchenko studies and writers-biographers of later times in their attempts to evaluate or creative interpretations of the relationship between Shevchenko and Glafira Psiol, is noted. The study emphasizes the significant role of artistic conjecture and fiction in the reproduction of this history in stories and novels. The artistic embodiment of the history of Shevchenko's and Glafira Psiol's relations in Yu. Shcherbak's drama "The Wall", V. Darda's novel "His Beloved", O. Ivanenko's novels "Taras's Ways", Z. Lehky's "Taras's Passions", A. Tsvyd's "And Dark Nights... And Maiden's Caress", B. Sushynsky's "Taras Shevchenko: a genius in solitude", is analyzed in detail. The study contains information about the structural features of artistic and biographical texts – generic genre, chronotopic, documentary phenomena.

Key words: Glafira Psiol, Taras Shevchenko, Shevchenko studies, intimate and love discourse, conjecture, fiction.

Постановка проблеми. Літературна шевченкіана, різножанрова та різнопроблемна, вже тривалий час є важливою складовою не тільки біографіки, а й усього українського письменства. Те ж саме можемо сказати і про наукове шевченкознавство в контексті всього національного літературознавства. Писемна шевченкіана перманентно поповнюється новими творами, яких, за приблизними підрахунками, всього налічується близько десяти тисяч.

Царина літературної шевченкіани не обійдена увагою дослідників, але і в ній досі лишаються окремі проблемно-тематичні сегменти, які з різних причин оминалися чи майже оминалися увагою критики. Один із таких сегментів – інтимно-любовна тематика в шевченківській біографіці, така собі «апокрифічна» тематика, творча й дослідницька увага до якої не заохочувалась. «Біографи поета, – мовлено в Шевченківській енциклопедії, – зазвичай оминали епізоди особи-

стого життя Шевченка, надаючи безумовну перевагу його суспільному образу» [17, с. 622]. Між тим інтимна складова становила важливу частину буття Шевченка. Осмисленню цієї проблемно-тематичної сфери, зокрема в частині Шевченкових взаємин із Глафірою Псьол, і присвячена студія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вище мовлено про тривалу в часі неухвалу дослідників до питань особистого життя Шевченка та його інтерпретацій у творах шевченкіани. Не одне десятиліття чи не єдиним серйозним джерелом у темі була монографія М.Шагінян і розділ «Любов» у ній. Тільки в роки незалежності, за умов творчої свободи, з'явилися дослідження відповідної спрямованості, зокрема есеї С.Реп'яха «Марево (Т.Г.Шевченко і жінки)», праці Ю.Ковтуна «Кохані жінки Шевченка», М.Козака «Дано любити, терпіть, страждать...», стаття Н.Наумової та С.Реп'яха «Жінки в житті Тараса Шевченка», низка газетних і журнальних публікацій. Практично всі вони «базувалися» на окремих творах Шевченка, його «Журналі», а також на спогадах сучасників. Лише Ю.Ковтун у своїй праці частково покликався до окремих творів літературної шевченкіани. Публікації ж у журналах і газетах часто майже повторювали одне і те ж, мали суто популяризаторський характер, інколи з претензіями на «сенсаційність».

Системне дослідження інтимно-любних дискурсів уже саме собою має наукову новизну, таку ж саму **новизну й актуальність** має аналіз означеної проблематики в літературній шевченкіані як об'єкті студіювання. **Мета** цієї конкретної статті – дослідження творчих інтерпретацій історії взаємин Шевченка з Глафірою Псьол, реалізації в них жанрових рис художньо-документальної біографіки.

Виклад основного матеріалу. Маємо певні сумніви, пишучи про названу панну в контексті дослідження про інтимно-любні дискурси в шевченкіані, бо ж навіть не всі Шевченкові біографи, зокрема М.Чалий та О.Кониський, ні згадки не вмістили у своїх фундаментальних студіях. Правда, пізніше цю «прогалину» частково заповнив П.Зайцев, а ширше – П.Жур у «Літі першому». Вочевидь О.Кониський у своїй «хроніці», пишучи про мойсівський бал і про «чимало вродливенького жіночтва», присутнього й там, і в Яготині, мав на увазі серед того жіночтва і Глафіру Псьол. Можна сказати й більше: цей біограф у своїй талановитій праці, як видно, небагато уваги приділив інтимним сторінкам Шевченкового життя, а коли і приділив, – то не без уваги і до якихось соціальних підтекстів

у тих сторінках. Доволі показово це в описі взаємин поета з княжною Варварою Репніною. І це при тому, що й обом названими вище біографам, і пізнішим, були відомі немало різних документальних матеріалів (листів, творів, спогадів) про різні цікаві нам історії, хоча б Варварині листи до Ш.Ейнара, в яких була й певна інформація про Глафіру Псьол.

Певна дивинка є і в тому, що й М.Шагінян у розділі «Любов» монографії про Шевченка практично не звернула увагу на якісь особливіші почуття між Тарасом і Глафірою, хоч ця письменниця-дослідниця дуже фахово, в т.ч. з глибоким знанням психології, передовсім жіночої, поглянула на цікаві нам тут історії з поетового життя, зокрема і в яготинський період. Слушно мовлено тільки, що Шевченко в той час тішився не тільки смаком і культурою яготинського маєтку Репніних, «добротою й розумом княжни», але й «чарівністю товариства Глафіри Псьол» [16, с. 164], яка стала і прототипом «розумниці Софії» у Варвариній повісті «Дівчинка».

Зауважимо, що згаданий твір Варвари Репніної, а також деякі її листи, склали основу відомостей і колізій у Шевченкових стосунках із Варварою та Ганною Закревською для більшості біографів поета – дослідників і письменників. Із тих же джерел черпалась інформація і про Глафіру Псьол, а письменниками-біографами ще й домислювалась. Скажімо, П.Зайцев, мовлячи про яготинські «будні» поета, нотував: «... Шевченко став душею цілого товариства, що складалося переважно з дам. Самому ж Шевченкові з усього товариства найбільше подобалася панна Глафіра Псьолівна, сирота, вихованниця Репніних, сестра талановитої української поетки Олександри Псьолівни й сама талановита малярка». Далі ж шевченкознавець цитує княжну, котра помітила, що «Глафіра, як видно, очарувала Шевченка, він не був іще закоханий, але міг закохатися при кожній добрій нагоді», а пізніше Варвара констатувала для себе, спостерігаючи за Шевченком, що «Глафіра, як і давніше, – його сонце» [5, с. 110–111]. Тут же П.Зайцев виповідає своє розуміння цікавих нам стосунків, зокрема портретує юну дівчину: «Глафіра не була красуня, але “її відкрите, розумне, повне життя обличчя, ласкавий, а іноді вогненний погляд, темно-каштанове волосся, що густими кучерями отінювало свіжі лиця”, притягали всіх. Гарна дівчина була при тому “дуже розумна, добра й дивно обдарована почуттям усього прекрасного”. Молоду малярку бентежили уважні погляди поета, княжна ж, якій Шевченко що далі, то більше подобався,

починала ревнувати» [5, с. 111]. «Залапковані» в цитованому тексті фрази відібрані П.Зайцевим зі згаданих вище джерел. Те ж саме стосується й ревливих почуттів княжни: вона сама зізнавалася про них у листах і повісті.

Майже суголосну інформацію вичитуємо і з книги П.Жура «Літо перше», тільки цей авторитетний шевченкознавець «своїми словами» передає відповідну інформацію: «Глафіра спочатку, як писала Ейнарові Репніна, мабуть, зачарувала Шевченка. Вона була його сонцем, він постійно віддавав перевагу Глафірі перед Варварою. Княжна явно ревнувала поета до Глафіри, котра теж не залишалася байдужою до нього, але трималася при цьому завжди просто і тактовно. Вона була гордою і боялася, що буде розгадана, побоювалася, як би яготинські «анакхоретки» не подумали, що поет їй подобається. Вона добре бачила, що він не байдужий княжні, її старшій подрузі, її вірній покровительці, яка віддала їй усю ніжність своїх почуттів, що заміняли сироті материнську любов» [4, с. 219–220]. Як на нашу думку, то в цитованому достатньо чітко й загалом вичерпно окреслені загальні контури та смисли історії стосунків Шевченка і Глафіри, контури, що їх автори життєписних творів про Шевченка наповнювали різними художніми чи охудожненими варіаціями, переважно домисленими, а це властиво для письменства навіть документалізованого.

На одній зі сторінок своєї цитованої студії П.Жур також зазначив, що з трьох сестер Псьол – Олександри, Тетяни і Глафіри – саме остання, наймолодша, двадцятирічна на час взаємин із Шевченком, була «найулюбленішою» [4, с. 175]. Висловимо й таку тезу, апелюючи до згаданого сирітства Глафіри, мама якої померла при її народженні, а батька не стало за кілька місяців по тому. Із різних джерел відомо, що Шевченко, сам зазнавши раннього сирітства, особливо трепетно ставився до сиріт, намагався їх підтримати чи допомогти. Тож на вельми прихильне його ставлення до Глафіри могла вплинути й ця житейська «причинка». Але це тільки думка-версія...

Оскільки вище відзначено низку біографічних відомостей, то додамо до них іще те, що в моменти їхніх взаємин Глафірі було двадцять, а Шевченкові двадцять дев'ять, Тарас уже був знаним і популярним поетом і художником, а Глафіра, маючи очевидний малярський талант, тільки починала його розкривати, в тім числі спостерігаючи за мистецькою працею Шевченка. Вочевидь і ця обставина впливала на їхні стосунки й почуття. При цьому Глафіра, попри молодий вік, сформувала, перш за все для

себе, дуже мудру лінію поведінки, про яку писав П.Жур.

В енциклопедичній статті про Глафіру Псьол ставлення до неї з боку Шевченка виписане скупой і «по-академічному»: «Шевченко познайомився з П[сьол] у жовтні 1843 під час гостювання в яготинському маєтку Репніних, давав їй поради як художниці. *Поет симпатизував молодій жінці* (курсив наш – В.П.). Працював у майстерні П[сьол] у грудні 1943...» [17, с. 389]. Звернемо увагу, що в цитованому уривку вказані почуття саме «від» Шевченка, про Глафірині нічого подібного не мовлено. І це, думається, правильно й історично правдиво, бо ж лінія поведінки Глафіри щодо Тараса була, як зазначено, мудро сформованою, і про почуття дівчини можна було тільки здогадуватися сучасникам, а пізнішим письменникам – домислювати. Як це відтворено, розглянемо нижче.

Розмову про відтворення стосунків між Шевченком і Глафірою Псьол слід розпочинати з текстів, написаних княжною Репніною: її листів і повісті. Нагадуємо, що саме ці тексти слугують багатьом авторам – дослідникам і письменникам – за основне джерело, з якого почерпнуто інформацію відповідної семантики. Ціла низка фрагментів Варвариних писань стосується і її юної вихованки Глафіри. Зокрема в повісті Репніної образ Софії, її зовнішність і внутрішній світ, «списано» з молодшої Псьолівни (зацитуємо мовою оригіналу аби відчуті «запах» творчої стилістики того часу: «София всем нравится, она не красавица, но открытое, умное, исполненное жизнью лицо, ласковый и иногда огненный взгляд, темно-каштановые волосы, осеняющие густыми кудрями свежие ланиты, привлекают всех; присовокупим к сказанному, что этими наружными достоинствами не оканчивается описание Софии. Она умна, очень умна, понятлива, добра и дивно одаренна для всего изящного...» [1, с. 428]. За цим цитуванням добре видно, що дослідники й повістярі-романісти охоче користувалися саме цими характеристичними рядками для створення образу Глафіри. Та й сама княжна у своєму творі ще кількаразово згадує дівчину, зазвичай у контекстах із Шевченком, котрий постає тут під іменем поета Березовського. В одному з епізодів Глафіра-Софія гордо і з гідністю реагує на жарт «поета Березовського» («София посмотрела на Березовского гордо, и на устах ее показалась полунасмешливая и полупрезрительная улыбка...» [там само]). Щодо «полупрезрительной» усмішки – то це очевидна ситуативна картинка саме в повісті княжни, й аж ніяк не стосується

вона «історичних» стосунків поета і Глафіри, бо, як видно з багатьох джерел, дівчина ставилася до Тараса Григоровича (саме так вона його величала) вельми шанобливо, навіть вочевидь відчувуючи його небайдужість до своєї персони. А про саму Шевченкову небайдужість щодо Глафіри княжна повідала в листах до Ейнара, виповідаючи останньому свої найінтимніші почуття. Власне, ці Варварині зізнання в ревнощах теж стали цікавим нащадкам підставою і джерелом для творення відповідних картин і колізій у життєписних творах чи наукових студіях. Мовлячи про перші епізоди знайомства із Шевченком у Яготині, Репніна зокрема нотувала: «Глафіра вочевидь зачарувала Шевченка; він ще не був закоханий, але міг закохатися за першої зручної нагоди» [1, с. 408]. Саме через це й виникли в думках і душі Варвари почуття ревнощів до юної вихованки («Я таємно й не усвідомлюючи того відчувала ревнивість із-за переваг, яку він (Шевченко – В.П.) виявляв до Глафіри» [1, с. 409]. Явно ті самі почуття водили рукою княжни при написанні інших рядків – «Глафіра як і раніше – його сонце, а вона тримається просто і з тактом» [Там само]. Певно, не можна не віддати належне шляхетності і благородству Варвари при читанні цих і схожих суджень у листах чи творах, вона витримувала об'єктивно-врівноважену лінію в надто тонкій і вельми суб'єктивованій сфері. Звісно, вона такою своєю лінією «провокувала» майбутніх повістярів-романістів до адекватного відтворення цих же історій. Навіть не тільки «провокувала», а незрідка «вкладала в уста» тим же епікам чи драматургам ніби аж скопійовані її фрази й емоції.

Не випадково тут кажемо про епос і драму, де хоча б щось мовлено про Глафіру Псьол і Шевченка. Ліричних речей на цю тему не виявлено, хіба що поезія Світлани Йовенко «Дівочі сльози». Епіграфом до вірша поставлено фразу з Шевченкового листа до Глафіри, написаного з Орської фортеці, але в ньому – про іншу Псьолівну – старшу Глафірину сестру Олександру, поетесу, чий вірш «Свячена вода» особливо сподобався Тарасові Григоровичу. Його і просив надіслати поет. Олександра Псьол, вражена жорстокістю покарання Шевченка, написала й інший вірш – «Три сльози дівочі», теж пересланий поетові. Світлана Йовенко, явно апелюючи до назви останнього з віршів, назвала свою поезію «Сльози дівочі» [див.: 7, с. 95–96].

У студії про Варвару Репніну ми брали до аналізу драму Ю.Щербака «Стіна», відзначили її очевидну «прозаїзованість» через надто розлогі

монологи ряду персонажів. Оскільки центральною постаттю драми є княжна, а фабулою – її взаємини з Шевченком, то, природно, в п'єсі фігурує і Глафіра, точніше, про неї тут кількаразово мовлено самою Варварою в монологах. Семантика ж цих монологів, зокрема й зі згадками про юну Псьолівну, майже цілком суголосна (нерідко – навіть ідентична у виразах) згаданим вище листам і повісті княжни. Драматург лише виписує відповідну текстову «партитуру», включає до неї авторські ремарки, з допомогою яких психологізує і драматизує текст. Показово, як монологізує Варвара один з епізодів у Яготині, коли княжна читає з газети Тарасові про «жорстокість банд Шаміля»: «... Шевченко хмурніє. Здається, що сонце сховалося за хмару і весь світ почорнів. Тоді, щоб якось розважити Тараса Григоровича, я запрошую Глафіру Псьол. Ця наша вихованка, кругла сирота, молода і розумна дівчина, яка вчиться малярству. Вона причарувала Шевченка (*Починає нервово, з брязкотом збирати чашки, блюдя*). Він ще не закоханий в неї, але вже близький до того (*Метушиться навколо столу*). Вони жваво розмовляють з Глафірою, сміються так, наче в них є якась таємниця, якої я не знаю, і тоді мені стає недобре на серці. (*Падає і розбивається чашка*)» [19, с. 304]. Тут і в наступному цитованому епізоді передовсім привертає увагу певна новизна й оригінальність оприявлення відомостей, емоцій, почуттів відповідного змісту. В іншому Варвариному монолозі йдеться про її любовні почуття до Шевченка, рефлексування з цього приводу, «на полях» яких зринає й образ Глафіри: «Ви скажете, що це щасливий сон – коли людина кохає іншу людину... Так, це велике щастя... Але воно принесло мені великі муки... Потаємно, ще не усвідомлюючи того, я... я... почала ревнувати Шевченка... до всіх, з ким він такий люб'язний... насамперед до Глафіри, якій він охоче дарує свої чарівні усмішки...» [19, с. 310]. Оце, власне, і все, що стосується Глафіри в драмі.

Зрештою, і в прозових творах – повістях і романах – історія взаємин Шевченка з Глафірою Псьол описана доволі стисло, хоч, як мовлять, із різними цікавими варіаціями, зазвичай домисленими, але не без зв'язку з фактичним станом речей, описаних у спогадах.

Скажімо, Оксана Іваненко в «Тарасових шляхах» розширює «історію Глафіри», вплітаючи в сюжет роману оповідь про раннє сирітство дівчини й Варварине бажання опікати сироту, про Глафірину вдумливу розважливість і не по її літах житейську мудрість, її талант і вроджену

тактовність. Як і в драмі Ю.Щербака, образ Глафіри в романі постає переважно через роздуми княжни Варвари. В одному з епізодів юна вихованка Репніної співає елегійну пісню про нещасливу любов, а княжна рефлексивно проектує ту пісню на свою долю: «Чого заманулось Глафірі заспівати цю елегію, зв'язану з таким далеким минулим? Що спільного у ясної, як світлий день, Глафіри з цією (пісенною – В.П.) зневірою, розчаруванням?.. Княжна Варвара запитливо дивиться на Глафіру. Звідки знає Глафіра, що робиться в її душі? Та ні, Глафіра спокійна, як завжди. Ні на чистому чолі, ні в теплих карих очах ані сліду якоїсь тіні підозри. Вона все заглиблена в свою роботу – в картину. А за звичкою завжди щось наспівує» [6, с. 221]. Художньо й інформативно містка картина, зокрема щодо внутрішнього світу й зовнішніх рис дівчини. Такою образною картиною епізоду, такими рисами Глафіриної вдачі й поведінки письменниця, звісно, пам'ятаючи той фактичний стан речей, ніби наперед обумовлює саме такий, як стався, а не інакший розвиток взаємин Глафіри й глибоко шанованого нею поета. Письменниця й далі ніби утверджує обох героїнь – Варвару та Глафіру – в тих смислових позиціях взаємної любові й шані, які не допускають якихось підступів з обох боків. Тож і княжна, закохавшись у Тараса й не змігши подолати моментів ревності щодо Глафіри, усе ж вірить у почуття, шляхетність останньої. А Глафіра зі свого боку, душею відчуваючи Варварині емоції, щиро і природно вела свою лінію стосунків, аби не завдавати тривоги старшій подрузі. У тексті роману мовлено так: «Глафіру любили всі. Варя, звичайно найдужче. Це не була тимчасова примха, ні, це була справжня любов старшої сестри-виховательки. Глафіра піросла і стала другом. Виявилося, що це дуже талановита дівчина. Вона добре малювала, мала тонкий художній смак, розуміла все прекрасне, а до того ж була гарною, привітною, але надто стриманою з чужими» [6, с. 223]. Останні слова цитованої фрази в романі сюжетно ніби зорієнтовані на Шевченка, бо далі Варварині думки снуються до імені Тараса й набирають ревних почуттів: «Інколи мелькала думка: може, це й є той «один» (на якого сподівалася романна Глафіра – В.П.), – адже він завжди дивиться з таким неприхованим милуванням на Глафіру. Правда, Варине ставлення до Глафіри через це не змінювалось. Крім того, вона сама швидко побачила, що помилилась. Для Тараса і Глафіра, і її сестри були товариші по мистецтві...» [6, с. 223–224]. Вочевидь письменниця тут дещо «розряджає» емоційну

напругу ситуації, зокрема такої, якою її бачила Репніна. Вище вже цитована фраза з її листа про те, що Шевченко в Глафіру ще не закоханий, але може закохатися в будь-який момент. Зрештою, як знаємо, поет так і лишився «на півдорозі» до закоханості, а причиною тому стала ота сама мудра Глафірина лінія поведінкових взаємин із ним. Можливо чи й цілком певно, не тільки вона, бо ж Шевченкові сердечні почуття в Яготині розривалися між Варварою та Ганною Закревською, але і юна Псьолівна повелася справді гідно в тому вирі почуттів. Зрештою, і Шевченко оцінив красу і благородство Глафіриної душі, лишившись щиро прихильним до неї та вельми співчутливо пізніше підтримав жінку, тоді вже Глафіру Дуніну-Борковську, в її нещасливій подружній долі [див. про це: 6, с. 556].

Відзначимо, що серед «шевченківських» романів 1960-х саме твір Оксани Іваненко чи не розлогіше вивів аналізовану історію, бо в сучасних йому романах Леоніда Смілянського, росіянина Бориса Вадецького вичитуємо тільки стислі ситуаційні згадки про Глафіру та її знайомство з Шевченком, і все це частіше – у форматі спогадів і рефлексій княжни Репніної. Навіть Л.Смілянський, у «Поетовій молодості» якого порівняно немало мовлено про Тарасові взаємини з жінками, хоч про якісь «особливі» почуття поета до юної Глафіри навіть натяком не пише. Зате є підстави більше говорити про написану в тих же 1960-х повість В.Дарди «Його кохана», присвячену саме яготинським подіям 1843–1844 років у долі Шевченка. Не надто широко, але доволі цікаво відтворена тут потрібна нам картина. Відзначимо насамперед суто, сказати б, «зовнішню» рису: в повісті образ Глафіри Псьол постає не тільки опосередковано, очима й думками княжни, але й безпосередньо. Звісно, й тут у репліках чи монологіях персонажів упізнаємо слова і фрази з тих же листів і творів Репніної, але вони тут уплетені в ширший контекст зображуваних картин і ситуацій, передані чи авторським текстом, чи діалогом персонажів, чи внутрішнім монологом одного з них.

У кількох коротких розділах повістяр творить картини за участю Тараса і Глафіри, до яких інколи долучена княжна зі своїми враженнями розмислами від споглядання взаємин двох перших чи у творчій майстерні, чи при читанні творів... Мистецьки точно й не без психологізму виписані картини якраз і відтворюють отой самий Шевченків стан, коли Глафіра йому подобається все більше, коли він «ще» не закоханий, як спостерегла княжна, але...

«В цій майстерні й почав працювати Тарас. Тут було справді зручно. Добре освітлення, мольберти, фарби, а надто сама Глафіра – молода і вродлива, – все те створювало особливу атмосферу домашнього затишку і приємного творчого піднесення.

Глафіра була проста й по-дитячому наївна, довірлива, і Тарас жартома називав її своїм сонечком...

... Тарас був не від того, щоб подеколи покепкувати доброзичливо над дівчиною... поки Глафіра раптом не помітить, що над нею збиткуються, і не надме ображено свої рожеві пухкі губенята.

– А-а, Тарасе Григоровичу, ви таке й вигадуете... Думаєте, я вже зовсім нічого не розумію...» [3, с. 67].

Виписуючи такі картини грайливих розмов двох молодих людей, письменник «оцінює» їх поглядом небайдужої до Шевченка Варвари й досягає таким чином подвійного смислового ефекту: художніми засобами показує справжні почуття персонажів, у цитованій картині – передовсім Тарасові, а в нижче наведеній цитаті – Варварині, яка чує з майстерні спів Глафіри й поета:

«Тож коли Варвара прочинила одного разу двері до майстерні – вона на мить затрималася, зупинена отим неголосним наспівуванням і дружнім затишком. Аж замилювалася мимоволі своєю вихованкою, яка зуміла так просто і тактовно поводитись із великою, прославленою людиною, з генієм. Хотіла було причинити двері й піти геть, бо чомусь здалося, що вона своїм приходом порушить отой добрий лад у роботі і навіть у стосунках, які встановилися між Тарасом і Глафірою.

Чому так здалося – не могла пояснити, і від того Варварі зробилось неприємно й боляче, відчула себе тут чужою, сторонньою людиною, тоді як їй хотілось, щоб саме з нею в їхньому домі Шевченко зійшовся найближче. Чомусь подумала в ту мить, що Шевченко може закохатися в Глафіру – адже, кажуть, він ще ні в кого не закохувався, і це може статись» [3, с. 68].

У повісті В.Дарда майже підряд випишує кілька семантично схожих картин «на три персонажі» (Варвара – Тарас – Глафіра) задля переконливішого показу почуттів кожного з персонажів. Власне, в семантиці почуттів кожного з них ніяких новацій – порівняно з історичним фактажем середини 1840-х – прозаїк не творить: Варвара закохана, Тарас «на шляху» до можливого кохання, Глафіра ж веде свою лінію. Але творча реалізація відповідної ситуації в повісті достатньо оригінальна і майстерна. Задля повнішого

ілюстрування сказаного можемо покликатись до повістевого епізоду, в якому Глафіра, захоплена Шевченковим твором і самим поетовим читанням, гаряче переказує свої враження Варварі, а та реагує у своєму стримано-вдумливому стилі.

«– Це справді поет од Бога! – заявила вона (Глафіра – В.П.) схвильовано, повторивши, мабуть, почуті від когось слова.

Варвара, як і раніше, пильно дивилася на Глафіру, намагаючись в її словах вловити дуже важливе для себе, проте дійти до якогось висновку не могла. Тоді вирішила, мовби жартома, запитати Глафіру прямо:

– А ти часом не закохалася в Тараса Григоровича?

– В нього всі закохалися! – захоплено вигукнула Глафіра...

... Зараз Варварі було навіть приємно від того, що й Глафіра закохалася у Шевченка, що всі жінки того вечора закохалися в нього...» [3, с. 72].

Звісно, описана Глафірина ситуативна миттева закоханість не була в повній мірі тим почуттям, яке могло б глибоко тривожити княжну, й письменник психологічно точно все відтворив.

У наступних за часом написання романах – діалогії Вас. Шевчука і «Тарасових страстях» З.Легкого – про взаємини Шевченка та Глафіри мовлено дещо стисліше, ніж у повісті В.Дарди, й короткими епізодичними вкрапленнями в загальний плін сюжету, але зроблено це мистецьки майстерно, із виразним психологізмом, а в романі З.Легкого й не без ознак постмодерної стилістики. Що ж до показу в цих творах семантики почуттів між Тарасом і Глафірою, то вони – почуття – відзначаються тут особливішими інтимними смислами, глибшими, аніж просто дружні стосунки. Правда, Вас. Шевчук показує ті особливі почуття, які нібито мала і Глафіра до поета-художника, а З.Легкий творить тільки Шевченків почуттєвий погляд на юну Псьолівну, погляд не без тіні богемного парубоцтва. Природно, що романісти творять відповідні картини в контексті з образом Варвари Рєпніної, як і було в історичних реаліях.

Ось кілька ситуативних епізодів із діалогії:

«– А це Глафіра й Таня, – знайомив далі Василь Миколайович. – Глафіра теж малює.

Ось чим вона сподобалася (Тарасові – В.П.) одразу! А може, й тим, що молода й гарна... Поруч з княжною Варварою вона здавалась підлітком» [18, с. 64];

«... Він (Тарас – В.П.) помічає раптом у найвіддаленішому кутку вітальні Глафірині уважні, гарні очі, й душа його вже опускається на грішну землю.

– Кого чи що ви там побачили? – спитала нараз княжна стурбовано.

– Прекрасний твір, – всміхнулася...» [18, с. 65].

Доволі цікавий і промовистий діалог між Тарасом і Глафірою, який засвідчує й почуття дівчини, і розуміння нею складних «яготинських» любовних перипетій, і небажання ставати на заваді Варварі.

«[Шевченко] ... підморгнув до молодого князя і помінявся з ним місцями, аби сидіти біля Глафіри.

Дівчина йому всміхнулася мило і сказала зовсім тихо, щоб не почув ніхто, крім нього:

– Варвара буде гніватися...

– Заради вас я згоден не будь-які тортури!

– Я – третій зайвий, – сказала дівчина.

– Вас це гнітить?

– Можливо... Гляньте, гляньте, Варвара зблідла... – прошепотіла Глафіра злякано.

– А може, я тут зайвий? – спитав Тарас.

– Ще ні, – зробилась ураз серйозною. – А втім...

– Гадаєте, княжна Варвара...

– Схоже. І це вже крутить у носі князеві й старій княгині...» [18, с. 70].

У складнішій, наскрізно психологізованій наративній структурі тексту роману З.Легкого цікаві нам епізоди справді є епізодами, незначними за обсягом, але місткими за вміщеною емоційно-інформативною семантикою. Причому абсолютна більшість творених перипетій подана через слова й думки «я-героя» – Шевченка. «– І ось я майже певен: княжна ревнує тебе до Глафіри... О, в неї зірке око: у молоденькій Глафірі бачиться мені не тільки художниця, а й миле дівча з підпухлими (мабуть же, й солодкими, гей!) вустами, гарною шиєю та гнучким станом. Під час уроків біс спокуси так і під'юджує вчителя доторкнутися до кучерявого руського локонця на шиї чи й зухвало випнутого перса іскристоокої учениці. Так, від всевидющої княжни не приховалася моя симпатія. Але щоб аж ревнувати?...» [10, с. 38–39].

У такій «грайливій» тональності романного Тараса виписано немало картин твору, зокрема тих картин, де йдеться про поетові взаємини з жінками. «...На Глафіру, мою ученицю, смішко напав. Загадково всміхаючись, лукаво грає очима та щечече й щечече. “О вчителю, тепер наберіться терпіння, бо страх кортить запортретувати вас бодай олівцем-мальовцем!”. І гріх відмовлятися. А вона, лепетуха, не вгаває, воркуючи, лебедіє, водить очима, бровами, вустами, плічками. Ох же й Глафіронька! навіть

з камінної, бач, може розповитись кокетка! Браво!» [10, с. 41].

Відзначимо, що З.Легкий творить, певно, найемоційніший, найжвавіший образ Глафіри Псьол із-поміж усієї шевченкіани... Дещо відступаючи від фактології, прозаїк моделює події так, що саме Глафіра знайомить Шевченка з сюжетом Варваринної повісті. За документами ж відомо, що сама княжна дала Тарасові свій твір, котрий викликав у поета складні почуття. Схоже й за романом «Тарасові страсті»: «І відчуваєш себе загнаним звіром». Але назагал образ Глафіри в цьому романі, й головне – характер її взаємин із Шевченком, виписані в очевидному суголоссі з відомими джерелами. Форма ж їх відтворення вельми цікава.

У доволі специфічному й не без провокацій есеїстичному романі «Тарас Шевченко: геній в самотності» Б.Сушинського цікава нам тут історія витворена доволі розлого, з низкою різного плану відступів, уведення документів тощо. Характеризуючи загальну тодішню атмосферу в Яготині, письменник нотує, що «Така природа і така садиба не могли не надихати поета. А присутність у маєтку... Варвари Репніної, Глафіри Псьол, Олександри Псьол, Лізи Кейкуатової – жінок, в яких закохувався та з якими фліртував Шевченко, і які нічого не мали проти такого флірту, – урізноманітнювала його перебування в містечку, надавала романтичної інтимності і створювала ілюзію власної життєвої влаштованості» [13, с. 201]. Щодо ілюзій атмосфери, можливо, романіст має рацію, а щодо кохання чи флірту з усіма названими жінками, певно ж, перебирає, зокрема щодо Олександри та Єлизавети... Що ж до Глафіри, то Б.Сушинський має рацію, пишучи про Шевченкове зачарування нею (це ще Репніна відзначала!) та про тактовну поведінку дівчини у взаєминах із поетом, що відомо здавна з тих же джерел. Коли ж прозаїк далі пише про «роман між ним (Тарасом – В.П.) та Глафірою Псьол» [13, с. 202], який розгортався на очах княжни, завдаючи їй болю, то він вочевидь безпідставно підвищує «градус почуттів». Без усяких аргументів Б.Сушинський, характеризуючи Глафіру, пише, що вона «не страждала на зайву (? – В.П.) чуттєвість», бо «звикла до мистецької богемі, вона поводитися й почувалася з Шевченком, як рівним собі – розкуто, подеколи аж занадто вільно. Над нею не тяжіли умовності закоханої жінки» [13, с. 202–203]. Автор не пише, де Глафіра «звикала до богемі», а тим часом із документів відомо,

що вона не мала за собою якоїсь мистецької школи, тому саме Шевченко давав їй відповідні уроки. Немає відомостей і про «аж занадто» розкуте поводження Глафіри з Шевченком та ще і «рівним собі». Явно перебільшує прозаїк і Шевченкову увагу до Олександрі Псьол, старшої Глафіриної сестри, здібної поетеси, яку, за відомостями, поет широко шанував і не більше. Так само бездоказово пише Б.Сушинський і про «особливі» почуття Шевченка, тоді ж у Яготині, до Лізи Кейкуатової, княгині, «в яку Шевченко був закоханий значно серйозніше (і міра почуттів визначена!? – В.П), ніж у Глафіру Псьол – (Глафірою він лише захоплювався як жінкою) і на близькість з якою, очевидно, розраховував» [13, с. 203]. Щодо зацитованих домислених «вольностей» Б.Сушинського зауважимо тільки, що якихось фактологічних основ під ними немає. Цілком можливо, цей автор, описуючи вигаданий «масовим» Тарасових закоханостей в одному місці і в один час (а ще ж була Ганна!), прагнув і цим закинути Шевченкові легковажну неморальність, як це він робить і в інших епізодах «роману-есе». Утім, як ми знаємо, І.Дзюба свого часу належно проаналізував цей твір, віднісши його до тих писань, у яких більш чи менш виразно проявлена «шевченкофобія як українофобія».

Звернемо увагу ще на два твори новітнього часу – трилогію А.Цвід і роман В.Чемериса «Тарас Шевченко: сто днів кохання». Одразу зауважимо, що в трилогії «тема Глафіри» постала маленьким епізодом і в художньому сенсі достатньо поверхово. У творі ж В.Чемериса історія виписана розлогіше, із використанням різноформатних наративів, зокрема і фрагменту «під драму», коли цікавий діалог ведуть поет і юна Псьолівна, який нібито випадково підслухала Варвара:

Шевченко: Чому ви дивитесь на мене лише поглядом малярки?

Глафіра (*розгубившись, але швидко оволодівши собою*): Я люблю... малярство.

Шевченко: Ви гарна жінка – як для малярки.

Глафіра (*зітхнувши*): Та вже яка є...

Шевченко: От закохаюсь у вас, Глафіро Іванівно, що тоді будете робити?

Глафіра: Будемо... Будемо малювати вашу голову...

Шевченко: О, моя бідна голова!» [15, с. 112–113].

Власне, письменник всю історію стосунків Тараса і Глафіри в романі показує очима й думками Варвари, інтегруючи в текст відомі вирази з листів і творів княжни, місцями дещо гіперболізуючи реєвнівні почуття тої ж Репніної («тяжко

ревнувала»). Зрештою, не Шевченко і не Глафіра виповідають свої почуття одне до одного, це передано словами княжни. Картина виписана так, що саме Тарас мав романтичні почуття до Глафіри: «Молода малярка захопила Шевченка, він уважно поглядав на неї, а її його пильні погляди бентежили. Мені ж він що далі, то більше подобався, і я хотіла тільки одного: щоби він на мене так дивився, як на неї. І тому я ревнувала його до Глафіри...» [15, с. 114].

Висновки. Назагал виходить, що й В.Чемерис у своїх творах (додамо ще повість «Я любила Шевченка»), й інші автори не вийшли за «історичні межі» в зображенні ще одного Шевченкового захоплення жінкою, захоплення, яке лишилося тільки в зародку, платонічним, нерозквітлим і по-своєму красивим, таким, що теж «підсвітило» людські грані поета й художника. Переважно таким його відтворено в більшості літературних текстів.

І замість P.S.: У 2019 році з'явився друком роман Олександра Гавроша «Донос» із підзаголовком – «Розгром Кирило-Мефодіївського братства. Психологія зради», в якому автор спробував відтворити «психологію зради» студента Олексія Петрова. Того самого, який зробив донос жандармам про таємну організацію і змовників. Роман здобувся на різні оцінки в критиці, але тут не про це. Звісно, в такому творі не могло обійтися без образу Тараса Шевченка. Образ Тараса в романі доволі цікавий, рельєфний, «живий». Є тут і своя любовна історія, котра, між іншим, за сюжетом, теж вплинула на негідний вчинок Петрова. Останньому, у романі – слабкодухому, але з хворобливими амбіціями, сподобалася аристократична панна «років двадцять п'ять», красуня на ім'я Глафіра (навіть більше – Глафіра Іванівна, як і Псьол, але тут – Ковальська), та виявилось, що в неї не без взаємності закоханий Шевченко, зустрічається з дівчиною. Одначе Глафіра з цього роману постала підступною, зрадливою жінкою, таємною коханкою самого київського генерал-губернатора Бібікова, їх разом і несподівано для себе застає Шевченко. Далі – його реакція в сюжеті: «Шевченка наче окропом облили. Приголомшений, кинув квітку на бруківку і, вхопившись за парашет, повис на руках, а відтак сплигнув із балкона. ... Чашу розбито, дороге миро розлито і змішано з багном. Привітайте мене, бо я вільний!» [2, с. 55].

Вочевидь цілком вигадана історія, до того ж виписана не без певної зображальної штучності. Глафіра, але не та...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варвара Репніна. Листи. Публікації. Спогади / уклад. С.А.Брижицька. Черкаси: Видавець О. Третяков, 2020. 496 с.
2. Гаврош О. Донос: роману Київ: ВЦ «Академія». 2019. 176 с.
3. Дарда В. Його кохана: повістю Київ: Рад. письменник, 1964. С. 5–162.
4. Жур П. Літо перше: 3 хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1979. 278 с.
5. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ: Мистецтво, 1994. 351 с.
6. Іваненко О. Тарасові шляхи: роман. Київ: «Веселка», 1982. 743 с.
7. Кобзарєва зоря: вірші радянських поетів про Т.Г.Шевченка / упоряд. П.І. Осадчук. Київ: Рад. письменник, 1984. 262 с.
8. Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка: Тарасові музи. Київ: Вид-во «Україна», 2004. 207 с.
9. Козак М. Дано любить, терпіть, страждать...: драма особистого життя Тараса Шевченка. Луцьк: Вид-во «Волинська книга», 2007. 100 с.
10. Легкий З. Тарасові страсті: роман. *Дзвін*. 2006. №3. С. 26–77; №4. С. 33–90.
11. Наумова А., Реп'ях С. Жінки в житті Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко у приватному житті: збірник статей*. Київ: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2014. С. 119–152.
12. Реп'ях С. Марево (Т.Г.Шевченко і жінки). Тарасові сліди: Есе. Чернігів, 1993. С. 77–135.
13. Сушинський Б.І. Тарас Шевченко: геній – в самотності: роман-есе. Одеса: Друг, 2006. 464 с.
14. Цвід А. І темнії ночі... І ласки дівочі: роман-перформанс у картинах та етюдах. Кохані жінки Тараса Шевченка. Трилогія. Книга друга. Київ: ТОВ «Видавництво «Прометей», 2017. 368 с.
15. Чемерис В. Тарас Шевченко: сто днів кохання: роман. Харків: «Фоліо», 2017. 347 с.
16. Шагинян М. Тарас Шевченко. Москва: ОГІЗ, 1946. 360 с.
17. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ, 2015. Т. 5: П-С. 1040 с.
18. Шевчук В. Син волі: роман у двох книгах. Київ: Дніпро, 1989. 715 с.
19. Щербак Ю. Стіна: Драма. *Сподіватись*: п'єси. Київ: Рад. письменник, 1988. С. 297–362.